

Sovyet İdeolojisinin Yansıdığı Kırgız Atasözleri ¹

Mayramgül DIYKANBAY²

Öz

Kırgızlar atasözü için “makal-lakap” ikilemesini kullanırlar. Kırgız makal-lakapları genelde bir veya iki dizeden oluşur. Bazen dize sayısı üç ve dörde kadar çıkabilir. Tarihe bakıldığında atasözlerinin ortaya çıkışı aslında eski atasözlerinin değişimiyle olmuştur. Atasözlerinde insanları aydınlatma veya dini duygular bağlamında mesajlara bakıldığında ilkinde Allah’a inanma, ondan medet umma, zengin beylerin önemi söz konusuyken, ikinci şekilde ise aksine Allah’a inanarak yola çıkılmayacağı, zenginlere güvenilmeyeceği anlatılmış, kısaca Allah, din, zenginlik hiç hoş karşılanmamış ve sürekli olarak yerilmiştir: Sovyetler Birliği’nin ideolojisi, İslam dininin gerçek dünyayı tanımaya engel olduğunu, insanları “kader” “alın yazısı” gibi anlayışlarla boyun eğdirdiğini, dolayısıyla kaderciliğe ittiğini, insanın başına gelen kötülükleri yönetimden değil de Allah yazısından bilmesi gerektiğini söyleyerek düşüncelerini engellediği, toplumu yöneten sınıfın Allah’ı kullanarak halkı boyun eğdirdiği, yönetimini sağlamlaştırdığı yönündeydi. Bu çalışmada ideolojilerin yansıdığı Kırgız atasözleri tespit edilmeye ve incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma iki aşamadan oluşur: ilk aşamada taranan kaynaklarda geçen zengin fakir ilişkisi, din, eğitim ve kadın ile ilgili atasözleri tespit edilmiştir. İdeolojilerini çeşitli yollarla halka sindirmeye çalışan yönetim pozisyonundaki sınıf, edebiyat ile sanatın da siyasi rolünün büyük olduğunu düşünmüş ve ondan yararlanmışlardır. Bu bağlamda çalışmanın ikinci aşamasında tespit edilen atasözlerine ideolojilerin ne şekilde yansıdığı örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. *Anahtar Kelimeler:* Sosyal Medya, Sosyal medya Kullanımı, Yaşlılık, Kullanımlar Ve Doyumlar Yaklaşımı

Anahtar kelimeler: Kırgız atasözleri, Sovyet ideolojisi, din.

Kyrgyz Proverbs Reflecting Soviet Ideologies

Abstract

The Kyrgyz use the “makal-nickname” duplication for the proverb. Kyrgyz makal-nicknames usually consist of one or two lines. Sometimes the number of lines can be up to three or four. The ideology of the Soviet Union was that the religion of Islam prevented them from knowing the real world, that it subjugated people with understandings such as “destiny” and “predestination”, thus pushing them towards fatalism, and preventing them from thinking by saying that they should know the evils that befall them from God's destiny, not from the administration. In this study, the Kyrgyz proverbs that reflect the ideologies were to be determined and examined. The study consists of two parts. In the first stage, proverbs about the rich-poor relationship, religion, education and women in the scanner sources were determined. The ruling class, which tried to impose their ideology on the public in various ways, thought that literature and art also had a great political role, and they benefited from art and literature in this respect. In this context, it has been tried to show with examples how ideologies are reflected in the proverbs determined in the second stage of the study.

Keywords: Kyrgyz proverbs, Soviet ideology, religion.

Atf İçin / Please Cite As:

Diyanbay, M. (2022). Sovyet ideolojisinin yansıdığı Kırgız atasözleri. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 7 (2), 162-170. Doi: 10.5281/zenodo.7472444

¹ Bu çalışma 2016 yılında Hacettepe Üniversitesi tarafından düzenlenen IV. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumunda “Sovyet Döneminde Oluşmuş Din İle İlgili Kırgız Atasözleri” başlıklı kısa özeti yayımlanmış sözlü sunumun genişletilmiş halidir.

² Yard. Doç. Dr.- Atatürk Üniversitesi, mayramgul.diykanbayeva@atauni.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-4990-6386

Giriş

Rus yazarı Maksim Gorki *“Bir milletin sözlü kültürünü bilmeden tarihini anlamak mümkün değildir.”* der. Yazarın dediği gibi bir milleti anlayabilmek için, o milletin geleneğini, göreneğini, örfünü, âdetini, inancını, dilini vb. öğrenmek gerekir. Dolayısıyla Kırgızları ve onların geçmişini anlamak için sözlü kültürün zengin unsurlarından biri olan atasözlerine de bakılması önemlidir.

Atasözlerinin ortaya çıkış zamanıyla ilgili kesin bir bilgi yoktur. Çünkü atasözlerinin oluşumu hiçbir zaman durmayacak bir süreçtir, dolayısıyla her devrin kendine has atasözleri ortaya çıkmaya devam edecektir. Bundan dolayı halk bilimci Saparbek Zakirov *“Atasözleri sadece bir devrin ürünü değil asırlar boyunca halkın hayatı ile beraber yoğrularak gelen sözlü tarihtir”* (Zakirov, 1972:3) der. Demek ki atasözleri değişik çağlarda ve sosyal şartlarda ortaya çıkmış ve değişen hayata göre değişim göstermiştir. Ancak bunun aksine binlerce yıl önce oluşmuş atasözlerinin hiç değişmeden yaşadığı da görülmektedir. Dolayısıyla atasözleri canlı bir organizma gibidir. Atasözlerinin ömrünün uzun olduğunu, asırlar boyunca yaşamaya devam ettiğini *“Divan-ü Lügat-it-Türk”, “Dede Korkut Kitabı”* ve eski yazıtlar da göstermektedir. Atasözlerinin asırlar boyunca yaşamasının sebebi insan hayatının ayrılmaz bir parçası olmasındandır. Atasözleri bir söze büyük bir düşünceyi sığdırır. Bundan dolayı eğitimde de önemli bir role sahiptir.

Kırgızlar atasözleri için makal-lakap ikilemesini kullanırlar. Kırgız makal-lakapları genelde bir veya iki dizeden oluşur. Bazen dize sayısı üç, dörde kadar çıkabilir. Kırgızların makal-lakap adını verdikleri atasözleri, Göktürkçe ve eski Uygurcada “sav”; Karahanlıcada Arapçanın tesiri ile “mesel”; Oğuz sahasında “mesel, durûb-ı emsâl, darb-ı mesel, atalar sözü, atasözü”; Yakutçada “xohono”; Tobollarda “takmak”; Altay ve Tuvacada “ülgerocak”; Sagaylarda “takpak”; Kaş, Kızıl, Koybollarda “söpsek”; Çuvaşlarda “comak, oranlama, samah”; Kazan Tatarcasında “eski söz”; Kırım Tatarcasında “kartlar sözü, hikmet”; Doğu Türkistan’dan Kırım’a uzanan sahada “makal”; Doğu Türkistan’da “tabma, ulular sözü”; Kazakçada “maçal-mätel” şeklinde geçmektedir (Altun, 2004: 80). Divan-ü Lügâti’t-Türk’te ise “sâw” sözcüğünün karşılıklarından biri atasözü yani “mesel” olarak gösterilmiştir. (Kâşgarlı Mahmut, 2014:410). Türkçe Sözlükte atasözlerinin izahı: *“Atasözleri uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş kalıplaşmış ifadelerdir”* (2009:140) şeklinde yapılmıştır. Atasözlerinin konusu çeşitlidir: insanın kalitesi, toplumda, ailede aldığı yeri, devlet, toplum, zenginlik, yönetim, askerlik, cesurluk, kötülük, din, ticaret, kahramanlık, korkaklık, akıllılık, cömertlik, kurnazlık, gelenek, görenek, aile, aşk, dostluk, düşmanlık, ömür, ölüm vs. Kırgız atasözleri, tarihi, hayatın gerçeklerini, geçmişin anılarını, insanların birbirlerine ve çevresine eleştirici karşı tutumlarını; halkın dünyaya, doğaya, hayata bakışını, endişelerini, umutlarını, arzularını anlatan özlü sözlerdir (Akmataliyev vd, 2004: 236). Bundan dolayı Kırgızlar atasözleri için *“sözün çiçeği”, “fikrin kaymağı”* derler.

Kırgız atasözlerini derleme çalışmasını yapan ilk halk bilimci Kayım Miftakov’dur. Miftakov 1922 yılından itibaren Kırgızistan’ın bütün bölgelerini gezmiş, derlediği atasözlerini yazıya geçirmeye çalışmıştır. Miftakov’dan sonra atasözlerinin derlenip yayımlanmasında K. K. Yudahin ile B. Karimcanova’nın da büyük gayretleri olmuştur. Kırgız atasözlerini ilk kez toplu bir şekilde Kerimcanova yayımlamıştır. Kırgız SSC Bilimler Akademisi üyesi Yudahin ise 1940 yılında yayımladığı *“Kırgızca-Rusça Sözlük”*e yaklaşık yedi yüz atasözü almış, Rus okuyucularını Kırgız atasözleri ile tanıştırmıştır (Kerimcanova, 1955:10). Kırgız atasözlerini ilk kez bilimsel olarak P. N. Konovalov çalışmıştır. Konovalov 1948 yılında *“Kırgızskiye Poslovitsı i Pogovorki”* (Kırgız Atasözleri) adlı monografi çalışmasını yayımlamış, çalışmasında atasözlerinin çıkışı, anlamı, farkı, söz dizimi, sınıflandırma prensipleri ile ilgili görüşlerini bildirmiştir. Çalışma günümüzde Kırgız Bilimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsünün el yazmalar bölümünde korunmaktadır. Ondan sonra bilimsel olarak inceleyen araştırmacı ise S. Zakirov’dur. Yazarın *“Kırgızların Atasözleri”* adlı bilimsel çalışması ilk kez 1962 yılında Kırgız SSC Bilimler Akademisince basılmıştır.

Atasözünün karşılığı olan “Makal ile Lakap”ın farkı *“Kırgız Dilinin Açıklamalı Sözdüğü”*nde şu şekilde açıklanmıştır: *“Makal, hayat tecrübesine dayanılarak halk tarafından ortaya konmuş, akıl*

ve nasihat verici kısa, mecazlı, tesirli sözler; “Lakap, herhangi bir vakayı, hayata ait gerçeği; insan tabiatındaki, tavır ve davranışındaki bir hususiyeti ibret olarak ortaya koyan, ibretli sözler vasıtasıyla veren kısa cümleler.” (Abduldayev, İsayev, 1969:416, 747). Halk bilimci Zakirov ise “makal” ile “lakap”ı şu şekilde tanımlar: “Makal, toplum hayatının bütün yönlerini kapsayan, hayat tecrübesinden alınmış, insanın dünyaya bakışını bildiren, eğitici rolü büyük, söylenmek istenen sözü tamamlayan keskin ve net sözlerdir. Lakap ise herhangi bir olay ya da insan davranışları sonucu söylenmiş, genelde mecaz anlamlı kısa sözlerdir (Zakirov, 1972:24). İlgili çalışmalarda “makal” ile “lakap”ın farkını anlatan birkaç örnek şu şekilde sıralanmıştır: **Makal**: “Söz atası ır, söz katası çır” (Söz babası şiir, söz hatası kavga); **Lakap**: “Andijanda suur semiz dese, Beejinde kalmak tamşangan eken” (Andijan’da samur semiz deyince, Pekin’de Kalmak’ın içi gitmiş); **Makal**: “El çetine coo kelse can ayagan cigitpi, cakşı körgön dosunan mal ayagan cigitpi” (Halkına düşman gelirse can esirgeyen yiğit mi, sevdiği dostundan malını esirgeyen yiğit mi); **Lakap**: “Atalaştan altoo bolguça, eneleştin eköo bolsoçu” (Atası aynı altı kardeş olmaksızın, annesi aynı iki kardeş olsaydı);

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi “makal”da bir kafiye vardır, lakapta ise kafiye olması şart değildir. S. Musayev “makal”da söylenecek fikrin sonuna kadar söylendiğini, bir sonuca varıldığını; “lakap”ta ise söylenecek sözün söylendiğini, ancak sonuca varılmadığını belirtir (Musayev, 2002:242). Lakapların benzetme, karşılaştırma yoluyla “gibi”, “denildiği gibi” vb. sözlerin yardımıyla oluştuğu görülmektedir. Ancak bilim insanları halkın bu makaldır, şu lakaptır diye ayırmadığını, hatta deyimleri bile atasözü anlamında kullandığını belirtmişlerdir (Usupbekov, 1982:8).

Yöntem

Çalışma iki aşamada tamamlanmıştır. İlk aşamada Alıkul Osmonov Kırgız Milli Kütüphanesinden elde edilen atasözleri ile ilgili çalışmalar incelenmiş ve din, kadın, zengin ve fakir ile ilgili olanları kodlanmıştır. Dolayısıyla çalışmada Muhamed İbragimov tarafından 2005 yılında hazırlanan “Kırgız Makal-Lakap, Uçkul Sözdörü 10551” (Kırgız Atasözleri, Deyimleri 10551); Bübüy Kerimcanova tarafından 1948 ve 1955 yıllarında hazırlanan “Kırgız Makaldarı menen Lakaptarı” (Kırgız Atasözleri ve Deyimleri), “Kırgız Elinin Makal cana Lakatarı” (Kırgız Halkının Atasözleri ve Deyimleri); Şarşeke Usupbekov tarafından 1967 ve 1982’de hazırlanan “Makal Lakaptardın Tarbiyalık Maanisi” (Atasözleri ve Deyimlerin Eğitimdeki Yeri), “Kırgız Makal Lakaptarı” (Kırgız Atasözleri ve Deyimleri); Saparbek Zakirov tarafından 1972 ve 1982 yıllarında hazırlanan “Kırgız Makal Lakaptarı” (Kırgız Atasözleri ve Deyimler), “Kırgız Elinin Makal, Lakaptarı” (Kırgız Halkının Atasözleri ve Deyimleri) başlıklı çalışmalardan yararlanılmıştır. Burada hatırlatmamız gereken önemli nokta, Sovyetler Birliği’nin ilk yıllarına ait olan çalışmalar özellikle seçilmiştir. Bu durum bize o dönemin dine takındığı tavırdan ve ideolojisinden ipucu verecektir. İkinci aşamada ise Sovyet ideolojisinin Kırgız atasözlerine nasıl yansıdığı örnekler eşliğinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda Sovyetler Birliği döneminde Türkistan Türklerine üzerine uygulanan dinsizleştirme politikası üzerine yapılmış çalışmalar okunmuştur.

Araştırmalara göre göçebe hayat tarzına sahip olan Kırgızlar 16. Yüzyılı sonu, 17. Yüzyılın başlarına doğru İslam’ı kabul etmişlerdir (Erşahin, 1999: 406). Kırgızların her ne kadar İslam’ı çok geç kabul etmelerine, dinin emirlerini yerine getirmemelerine rağmen kendilerini çok ciddi Müslüman olarak saydıkları ve din adına konuştukları ile ilgili bilgileri Ç. Velihanov ve V. Radlof gibi bilim insanlarının çalışmalarında görebiliriz. Bu durumu çalışmamızın konusu olan “Kuday değen kur kalbayt” (Allah derseni eli boş kalmazsın), “Kudaydın buyrugusuz kumurskanın butu sınıbayt” (Allah istemezse karıncanın ayağı kırılmaz) şeklindeki Kırgız atasözleri de kanıtlamış durumdadır. Ancak Sovyetler Birliği’nde dinle mücadele, sınıf savaşının önemli bir parçası olmuş ve sosyalist bir toplum düzeninin kurulabilmesinin önkoşulu olarak görülmüştür. Bunun için komünist yönetim tarafından devrimin ilk yıllarından itibaren yoğun bir din karşıtı propaganda yürütülmüştür. Din, emekçilerin başlıca düşmanı olarak tanımlanmış, ibadethaneler kapatılmış, din eğitimi yasaklanmış, her türlü din içerikli yayınların durdurulması bu sürecin ilk adımlarından biri olmuştur (Özdemir, 2019:179). Dolayısıyla dinsizleştirme özellikle edebiyat

üzerinden de yoğun bir şekilde halka sindirilmiştir. Ayrıca her şey eşittir, yönetim çiftçi ve işcinindir sloganiyla yola çıkan Sovyet sistemi, dini uyuşturucu kadar tehlikeli olarak görmüş ve onu zenginlerin yoksul sınıfı kullanmak için ortaya attığını ileri sürmüştür.

Çalışmada açıklayıcı yöntem kullanılmıştır. Açıklayıcı araştırmalar ise olgular arasındaki nedensellik ilişkisini açıklamayı amaçlayan araştırmalardır. Açıklayıcı araştırmalar hipotezle başlar ve toplanan veriler istatistiksel yollarla analiz edilerek araştırma hipotezi sınanır. Bu bağlamda ele aldığımız çalışmada ideolojilerini çeşitli yollarla halka sindirmeye çalışan yönetim pozisyonundaki sınıfın, edebiyat ile sanatın da siyasi rolünün büyük olduğunu düşündüğünü ve ondan yararlandığını sözlü kültürün en eskilerinden olan Kırgız atasözleri üzerinden göstermeye çalıştık. Ayrıca feodal dönemin ürünü olarak değerlendirilen zengin ve yoksul ilişkisi, kadın ile ilgili atasözlerinden ve Sovyetlerden sonra değişmiş şekillerinden de örnekler verilmiştir.

İdeoloji ve Kırgız Atasözleri

Bir milletin sözlü kültürünü araştırırken o toplumun sadece psikolojik özelliğine dikkat etmek yetmez. Onların hayat tarzına, tarihine, sosyal ve ekonomik durumuna da bakmak gerek. Kırgız sözlü kültürünün en zengin unsurlarından biri atasözleridir. Dolayısıyla halkın geçmişini anlamak için atasözlerinin incelenmesinde yarar vardır.

Atasözleri toplumun ekonomik ve sosyal hayat şartlarına, psikolojik özelliklerine göre şekillenmektedir. Her ne kadar atasözlerinin çıktığı dönemi kronolojik olarak tespit etmek zor olsa da, onların içeriğine bakarak hangi döneme ait olduğunu anlamak mümkündür. Örneğin, *“Cese dağı may cakşı, cebese dağı may cakşı, berse dağı bay cakşı, berbese dağı bay cakşı”* (Yesen de yağı iyi, yemesen de yağı iyi, verse de zengin iyi, vermese de zengin iyi); *“Oozu kıyşık bolso da, baydın uulu süylösün”* (Ağzı eğri olsa da zenginin oğlu konuşsun), *“Küñgö külö karasañ, ıstandık böz surayt”* (Köleye gülümsersen, don için kumaş ister) gibi atasözlerinde zengin olmak önemli bir meziyet olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla söz konusu atasözlerinin feodal dönemin ürünü olduğunu anlamak zor değildir. *“Bay karagan açkadan ölböyt, gün karagan suukka toñboyt”* (Zengin beye güvenirsen aç kalmazsın, güneşe güvenirsen üşümezsin); *“Kum cıyılıp taş bolboyt, kul cıyılıp baş bolboyt”* (Kum toplanıp taş olmaz, köleler toplanıp yönetici olmaz) atasözlerine karşılık; *“Bay karagan açkadan ölot, kün karagan suukka toñot”* (Zengine güvenirsen açlıktan ölürsün, güneşe güvenirsen soğukta donarsın); *“Kum cıyılıp taş bolot, kul cıyılıp baş bolot”* (Kum toplanıp taş olur, köle toplanıp yönetici olur) vb. atasözleri kullanmıştır. Yukarıda bir atasözünün birbirine zıt iki farklı şekli söz konusudur. İlkleri feodal döneminin ürünüyken, sonrakisi ise Sovyet döneminin ürünü olduğu anlaşılmaktadır.

Halk bilimci Zakirov, halkı ezen sınıfı destekleyen atasözlerinin ortaya çıkışının sadece eski atasözlerinin değişime uğramasıyla olmadığını, aynı zamanda halkı ezenlerin kendilerinin de oluşturduğunu belirtir ve *“Kul menen cegen kuymak kusturbay koyboyt”* (Köle ile yenilen kuymak kusturur); *“Cardı menen coldoş bolgonço, bay menen barımtalaş bol”* (Yoksulla arkadaş olmaktansa zenginle hırsızlık yap) atasözlerinin yoksulları aşağılama, zenginlerin kendilerini üstün görme amacıyla ortaya atıldığını (Zakirov, 1972:4) belirtir.

Tarihe bakıldığında atasözlerinin ortaya çıkışı aslında eski atasözlerinin değişimiyle olmuştur. Bir kısım atasözlerinde ilk aşamada Allah'a inanma, ondan medet umma, zengin beylerin önemi söz konusuysen, ikinci aşamada bunun aksine Allah'a inanarak yola çıkılmayacağı, zenginlere güvenilemeyeceği anlatılmış, böylece Allah, din, zenginlik hiç hoş karşılanmamış ve sürekli olarak yerilmiştir: *“Maldı körüp baygambar da coldon çığıptır”* (Malı görünce peygamber de yoldan çıkmış), *“Akırın başkan moldodon saktan, ala çapan kocodon saktan”* (Yavaş yürüyen mollandan korun, ala kaftanlı hocadan korun), *“Adalsıngan moldonun üyünön altı kamnadın başı çığıptır”* (Helal diyen molların evinden altı domuzun başı çıkmış); *“Sopu sogon cebeyt, cese kabıgın da koyboyt”* (Sofi soğan yemez, yerse kabuğunu da bırakmaz) gibi atasözlerinde din ve temsilcileri ile alay edilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin ideolojisi, İslam dininin gerçek dünyayı tanımaya engel olduğunu, insanları *“kader”* *“alın yazısı”* gibi anlayışlara boyun eğdirdiğini, dolayısıyla kaderciliğe ittiğini,

insanın başına gelen kötülüklerin yönetimden değil de, Allah yazgısından geldiğinin bilinmesi gerektiğini söyleyerek düşüncelerini engellediği (Zakirov, 1972:51) yönündeydi. Dolayısıyla önceden halk arasında yaygın olan “*Kudaydın buyrugusuz kumurskanın butu sınbayt*” (Allah istemezse karıncanın ayağı kırılmaz), “*Ketken kelbeyt, alğanın Alla berbeyt*” (Giden gelmez, aldığı Allah vermez); “*Kumu çok suu bolbos, Kudayı çok el bolbos*” (Kumsuz su olmaz, Allahsız halk olmaz); “*Adamdın oozunda bolso, Allanın kulağında bolot*” (İnsanın ağzındaysa, Allah’ın kulağındadır) gibi atasözlerini zengin beylerin halkı kendine boyun eğdirmek için ortaya attığını, Allah istemeden bir şey olmayacağını, Allah’ın her şeyi bildiğini söyleyip kandırdığını, korkuttuğunu ifade etmişler ve karşısına “*Ölündüü cerde ögüz semiret, ölümdüü cerde moldo semiret*” (Otlu yerde öküz şişmanlar, cenaze olan yerde molla şişmanlar); “*Moldonun aytkanın kıl, kılğanın kılba*” (Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma); “*Kaçkan da kuday deyt, kuugan da kuday deyt, kuday kimisinin kamın ceyt*” (Kaçan da Allah der, kovalayan da Allah der, Allah kimisine yardım eder); “*At azgını corgo, adam azgını moldo*” (At azarsa yorga olur, insan azarsa molla olur); “*Moldonun özü toyso da, közü toyboyt*” (Mollanın özü doysa da gözü doymaz); “*Moldonun kuran okup Alla değeni, beçeranın bir ulağın aldap cegeni*” (Mollanın Kuran okuyup Allah demesi, biçarenin bir oğlağını kandırıp yemesi); “*Moldonun seldesi ak, cürögü kara*” (Mollanın sarığı ak, yüreği kara); “*Azansız moldo bolso da, kazansız katın bolboyt*” (Ezansız molla olur, ancak kazansız kadın olmaz); “*Ak seldelüü kocodon, ak coolukçan katın artık*” (Ak sarıklı molladan ak yazmalı kadın değerli) gibi atasözlerini koymuşlardır. Ayrıca İslam dininin kadınları insan yerine koymadığını, kadına değer vermediğini “*Altın baştuu katından baka baştuu er artık*” (Altın başlı kadından, kurbağa başlı erkek değerli), “*Baytal çurkap bayge albayt*” (Kısırak yarışı kazanıp ödül almaz), “*Katındın çaçı uzun, akılı kıska*” (Kadının saçı uzun, akli kısa) gibi atasözlerini örnek vererek halka anlatmaya çalışmışlardır.

V. İ. Lenin “Gençler Birliği’nin Görevleri” başlıklı konuşmasında “*Eski toplumun düzeni şöyle bir prensip üzerine kurulmuştur: Ya sen birini talan edersin ya da biri seni; ya sen birine köle olursun, ya da sana biri. Demek öyle bir toplumda insana kölelik ya da beylik ana sütüyle geçer ve insan bu durumda sadece kendini düşünür, başkasını hiç düşünmez. Bu prensip yöneticilerin ideolojisi üzerinden sözlü kültürün her alanında gelişmiştir*” (Zakirov, 1972:52) der. Lenin’in bu konuşmasını örnek veren Sovyet bilim insanları söz konusu prensiplerin atasözlerinde fazlasıyla görüldüğünü belirtirler. Bu bağlamda V. İ. Lenin’in “*Din insanın beynini bulandıran uyuşturucudur*” sözünden yola çıkan Sovyet yöneticileri, zenginlerin dini kullanarak yoksulları daha çok ezdiğini belirtmişler ve halkı bu yönde bilinçlendirmek için tüm imkânları kullanmışlardır. Sovyet halk bilimcileri “*Kuday kulum dese, Muhammet ümmötüm deptir*” (Allah kulum demiş, Muhammet ümmetim demiş); “*Koco kudaydın kulu, eldin uulu*” (Hoca Allah’ın kulu, halkın oğlu), “*Kuday değen kur kalbayt*” (Allah diyenin eli boş (aç) kalmaz), “*Musulman boluu asta asta, kaapır boluu bir pasta*” (Müslüman olmak yavaş yavaş, kâfir olmak bir anda), “*Kul ceymin deyt kuyruktu, kuday bilet buyruktu*” (Köle yerim der kuyruğu, Allah bilir nasibi) gibi atasözlerini Kur’an-ı Kerim aracılığıyla halkı kandırmak için ortaya çıkmış olarak değerlendirmişlerdir.

1917 Ekim Devrimi’nden sonra Kırgızların geleneksel hayatının kökten değişikliğe uğradığı herkesçe malumdur. Dinsizleştirme politikası öne çıkmış, eski değerler kökten sökülmeğe istenmiş, halka komünist ideolojisi benimsetilmiştir. İdeoloji yani komünizm şöyle der: “*Din manevi çökertmenin en güçlü türüdür, insanların aklını çeler, zehirler, objektif dünyadan oluşan anlayışı eski çağa, insan aklının henüz gelişmediği döneme götürmeye çalışır.*” (Zakirov, 1972:12). Dolayısıyla yukarıda da belirtildiği gibi atasözlerinin oluşumu, ortaya çıkışı devamlılık göstermiş ve ideolojiye hizmet eden yeni şekliyle karşımıza çıkmıştır. Kısaca önceki atasözleri artık gerici olarak görülmüş, dolayısıyla ya değişime uğramış ya da yerini yeni atasözlerine bırakmıştır. “*İslam dini halkı öbür dünya ile ilgili düşündürmeye çabalamış, üst sınıfın bir aracı olarak kullanılmıştır.*” anlayışını savunan Sovyet ideolojisi İslam’ın ve din adamlarının olumsuz yönlerini ortaya koymak amacıyla yeni atasözleri oluşturmuştur. Bu sefer “*Kudayga işengen kuru kalbayt*” (Allah’a güvenen eli boş (aç) kalmaz) şeklindeki atasözü, “*Kudayga işenseñ kuru kalasñ*” (Allah’a güvenirsen eli boş (aç) kalırsın) veya “*Kim Kudayga işense kolu butu kişende*” (Kim Allah’a inanırsa eli ayağı kelepçede) olarak değişmiştir.

Sovyet döneminde ortaya çıktığını tahmin ettiğimiz din ile ilgili atasözleri: “*Alakanday beyiști moldo menen koco aldı*” (Avuç içi kadar cenneti molla ile hoca aldı); “*Atamdı acıga ciberip alcıttık*” (Babamı Hacca gönderip bozduk); “*Altındı körüp paygambar da coldon çığıptır*” (Altını görünce peygamber de yoldan çıkmış); “*Ayuga namaz üyrötkön tayak, moldogo namaz üyrötkön tamak*” (Ayıya namaz öğreten dayak, mollaya namaz öğreten yemek); “*Cindini sadaga menen toyguza albaysıñ, paygambardı irasim menen toyguza albaysıñ*” (Deliyi sadaka ile doyuramazsın, peygamberi merasim ile doyuramazsın); “*Ceerine kelgende ceti kabat börü eleñ, cebesiñe kelgende cin okugan moldo eleñ*” (Yemek istediğinde cesur bir kurt idin, yemek istemediğinde dua okuyan molla idin); “*Karga körgönün çokuyt, moldo bilgenin okuyt*” (Karga gördüğünü gagalar, molla bildiğini okur); “*Kudaydın buyruğu çaçtan köp, anı atkargan kişi cok*” (Allah’ın emri saçtan çok, onu yapan kişi yok); “*Kudayga işengen cöö kalat*” (Allah’a güvenen yaya kalır); “*Üyrönbögön beyiştin, üyröngön tozok cakşı*” (Alışmadığın cennetten, alıştığın cehennem iyidir); “*Din elge apiyim*” (Din halka uyuşturucudur); “*Koconun özü toyso da, közü toyboyt*” (Hocanın karnı doyarsa da, gözü doymaz); “*Uuru koydum debeyt, moldo toydum debeyt*” (Hırsız bırakırım demez, molla doydum demez); “*Semiz koy berem degenge, seldesin satkan moldo bar*” (Şişman koyun veririm diyene, sarığını satan molla var); “*Aldaganga kuday cakşı*” (Kandırmak için Allah iyidir).

Densizleştirmenin hüküm sürdüğü Sovyetler Birliği döneminde din ile ilgili atasözlerinin sınıf farkının olduğu feodal dönemde ortaya çıktığı söylenmiştir. Ancak din ile ilgili bütün atasözlerinin feodal dönemde ortaya çıktığını söylemek doğru olmaz. İnsanın ilk günden beri doğanın sihirli güçlerine inandığını ve bundan dolayı bir yaratıcı güce inanma ihtiyacı duyduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Sonradan Kırgızlar arasında da İslam dininin yaygınlaşmasıyla Allah, hoca, molla, sofiler ile ilgili atasözleri oluşmuştur. Atasözleri insan hayatının bir tecrübesi sonucu ortaya çıktığına göre din ile ilgili atasözlerinin de ortaya çıkması gayet normaldir. Çünkü insan hayatında dinin önemli yeri vardır. Kırgız atasözlerinde de sıkça karşılaştığımız dini unsurlar genellikle Allah, peygamber, molla, hoca, cami gibi kavramlardır. Sovyet dönemi öncesi atasözlerinde Allah kelimesi doğruluk, kader, kısmet, sığınma; hocalar ise yol gösterici ve birtakım yasaklara, kötülöklere karşı uyarıcı olarak görülürken, zengin beyler de sıradan insanlardan üstün tutulmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde atasözleri ile ilgili çalışmalarda atasözlerine sadece geçmişten kalmış bir miras, etnografik bir kaynak olarak değil, aynı zamanda gençlere komünist eğitim verme aracı olarak da bakılmıştır (Zakirov, 1972:35). Dolayısıyla mollalar, gerici, insanları kandıran tip olarak karşımıza çıkmış ve insanları inançlarından caydırma yoluna gidilmiştir. Çünkü Sovyet insanı Allah’ın emrinin, kutsal kitap Kuran-ı Kerim’in topluma sinmesine karşıydı. Bundan dolayı “*Kudayga işenseñ kuru kalasıñ*” (Allah’a güvenirsen eli boş (aç) kalırsın), “*Araket kılsañ bereket*” (Çabalarsan bereket olur) gibi atasözlerini ortaya atmışlardır. Ayrıca halkın materyalist, ateistik bakışı sonucu insanın gerçek yüzünü gösteren, halkı ezen sınıfın düşüncelerine, anlayışına karşı atasözlerinin ortaya çıkacağına mümkün olduğunu söyleyen sistem “*Ayal cakşı er cakşı*” (Kadın iyiye, koca iyidir), “*Cakşı katın carım ırıs*” (İyi kadın yarım rızık) gibi atasözlerini ortaya koyup önceki “*Kadının saçı uzun akli kısa*” gibi atasözlerine karşı kullanmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği döneminde ortaya çıktığı tahmin edilen diğer atasözlerinin çoğu çalışmanın, eğitimin ve kolektivistimin önemini öne çıkarmaktadır: “*Aşın kalsa kalsın, işin kalbasın*” (Aşını bırakırsan bırak, işini bırakma); “*Dıykan ögüzdöy küçün berse, cer inektey sütün beret*” (Çiftçi öküz gibi gücünü verirse, toprak sığır gibi sütünü verir); “*Cakşı işke kelet, caman aşka kelet*” (İyi insan işe gelir, kötü insan aşa gelir); “*Kitap bilim bulagı*” (Kitap bilim pınarı); “*Boş turgança beker işte*” (Boş durmaktansa bedava çalış); “*Erden aşmak bar, elden aşmak cok*” (Kahramanı geçebilirsin, kalabalığı geçemezsin); “*Kalk aytsa kalp aytpayt*” (Halk söylerse yalan söylemez); “*Estüü köpçül, eselek tuugançıl*” (Akıllı çoğunluğa bakar, akılsız akrabasına bakar); “*Kança coon bolso da, calgız cıgaç uy bolboyt, kanca cakşı bolso da, calgız cigit biy bolboyt*” (Ne kadar kalın olsa da, tek ağaçtan ev olmaz, ne kadar iyi olsa da yiğit tek başına yönetici olamaz); “*Köp tükürsö köl bolot*” (Kalabalık tükürse göl olur); “*Bilimi küçtüü miñdi cigat, bileği küçtüü birdi cigat*” (Bilimi güçlü bin kişiyi yıkar, bileği güçlü bir kişiyi yıkar) gibi atasözlerinde kolektivistimin, çalışmanın, kadının ve eğitimin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca kişi tek başına ne kadar çalışırsa

çalışsın, bir başarıya ulaşamayacağını, dolayısıyla çoğunlukla hareket edilmesi gerektiği önerilmiştir. Görüldüğü gibi bir dönemden başka bir döneme geçiş yeni atasözlerinin çıkışına sebep olmuştur. İdeolojinin yansıdığı atasözlerinin hepsinde Allah'a ve mollalara güvenmeme gerektiği öğüt edilmekte, çalışmanın ve eğitimin övüldüğü görülmektedir. Çalışmanın ön plana çıktığı "*Boş durmaktansa, bedava çalış*" gibi atasözünden de açıkça anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada tespit edilen atasözlerine bakıldığında dini içerikli atasözlerinin fazla olduğu dikkat çekmektedir. Din, sosyal hayatı düzenleyen bir kurum olması sebebiyle dini içerikli atasözlerinin kapsamının geniş olması gayet normaldir. Dolayısıyla insan ve toplum hayatında çok önemli bir yere sahip olan dinin, genel bir kural niteliğinde olan atasözlerine sık sık konu olması kaçınılmaz bir durumdur. Kısaca belirtmemiz gereken nokta dini içerikli atasözlerinin çokluğu ve kullanım sıklığı, dinin insan ve toplum hayatında ne kadar önemli yere sahip olduğunun göstergesidir. Çünkü din bir yaşam sistemi olduğundan, bu sisteme bağlı olarak üretilen atasözleri, hayatı bütün yönleri ve ayrıntılarıyla yansıtır; kişiye aile ve toplum hayatında kolaylıklar sağlar, yol gösterir (Alkayış, 2009:291). Kırgız atasözlerinde sıkça rastlanılan Allah, peygamber, hac, iman, dua, haram, helal gibi dini kavramlar genellikle Anadolu atasözlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Atasözleri kuşaklar arası iletişim sağlayan, sözlü olarak uzun yıllar yaşamış ve toplumsal hafızaya yansıyan en önemli kaynaklardır. Dolayısıyla atasözleri bir milletin hayat tarzını, algısını, gelenek ve göreneklerini ortaya koymaktadırlar. Çalışmada ele aldığımız atasözleri de halkın gelenek göreneğini, örf âdetini, psikolojik özelliklerini anlamada büyük rol oynamanın yanı sıra komünizmin en iyi propaganda aracı olmada büyük önem arz etmiş ve önemli katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Sovyetler Birliği döneminde atasözleri sadece halkın geçmişini yansıtan etnografik bir kaynak olarak değerlendirilmemiş; aynı zamanda gençlere eğitim vermek için de kullanılmıştır. Söz konusu atasözleri günümüzde de işlek bir şekilde kullanılmaktadır.

Atasözleri, farklı topluluk ve sosyal devirlerde hayat tecrübesi sonucu ortaya çıkan özlü sözler olduğuna göre sınıflar arası çatışmalar da onlara açıkça yansımıştır. Ayrıca sosyalist sistem dinsizleştirme yolunda İslam dini mensupları olan hoca, molla sofilerle alay etmiş; dini, halkı kandıran bir unsur olarak feodal dönemde zenginlerin ortaya attığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla atasözlerinde din ile ilgili olumsuz yargılar yer almıştır.

Ele aldığımız atasözlerine bakıldığında toplumun yeni hayat tarzına, yaşam şartlarına uygun bir şekilde değiştiğini söylemek mümkündür. Bunu biz "*Kuday deġen kur kalbayt*" (Allah diyenin eli boş (aç) kalmaz) ile "*Kudayga işenseñ kuru kalasñ*" (Allah'a güvenirsen eli boş (aç) kalırsın); "*Bay karagan açkadan ölböyt, kün karagan suuka tonboyt*" (Zengine güvenirsen aç kalmazsın, güneşe güvenirsen üşümezsin) ile "*Bay karagan açkadan ölot, kün karagan suukka toñot*" (Zengine güvenen açlıktan ölür, güneşe güvenen soğukta donar) gibi atasözlerinden anlayabiliriz. Söz konusu atasözleri bize toplumdaki iki sınıfın ya da iki farklı dönemin birbirine zıt dünya görüşlerini yansıtmaktadır. Bu tür atasözlerinin ortaya çıkmasını doğal karşılamak gerekir. Çünkü toplumdaki iki sınıf ya da iki dönem birbirine karşıdır. Sovyetler sistemi toplumu yöneten zengin sınıf kendi ideolojisini ve siyasetini sağlamlaştırmak, yoksulların ekonomik yönden kendilerine bağlı olduğunu bildirmek; zenginleri dinlerlerse, işlerini görürlerse karınlarının doyacağını, açlıktan ölmeyeceklerini belirtmek için atasözlerini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirdiğini belirterek; aksine onlara güvenilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Demek ki hayatın özeti diyebileceğimiz atasözleri de toplumdaki sınıf mücadelesini yansıtarak yaşamaya devam etmiştir. Çünkü atasözleri hayatı anlatır. Diğer sözlü kültür ürünlerine göre atasözlerinde ideolojik mücadelenin daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Kısaca atasözlerinin sadece bir dönemin ürünü olmadığını, feodal dönemden itibaren sosyalist döneme kadar değişerek yaşamına devam ettiğini görmek mümkündür.

Son olarak şunları söylemek mümkündür: Gelenek, görenek ve bir takım inanışlar çerçevesinde oluşmuş dini içerikli atasözleri Sovyetler Birliği'nden önce bir dayanak, bir güven

unsuru olarak karşımıza çıkarırken, Sovyetler Birliği döneminde insanları kandıran, düşüncelerini engelleyen, uyuşturucu kadar zararlı bir unsur olarak yeniden şekillenmiştir. İster olumlu, ister olumsuz olsun din ile ilgili atasözleri Kırgız atasözleri içinde önemli yer tutmaktadır.

Etik Beyan

“Sovyet İdeolojisinin Yansıdığı Kırgız Atasözleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynaklar

- Abduldayev, E., İsayev D. (1969). Kırgız Tilinin түşündürmө sözdüğü. Bişkek: Mektep Basması.
- Abduvaliyeva, B. (2016). Türk elderinin makal-lakaptarının calpılıktarı (Basılmamış Doktora Tezi), Karakol.
- Ahmet, S. (2014). Türk atasözlerinin bakış açısıyla eğitim. Milli Eğitim, 37-54.
- Akmataliyev, A. vd. (1998). Baldar folkoru, el adabiyatı serisi. C.20, Bişkek: Şam Basması.
- Akmataliyev, A. vd. (2004). Makal, lakaptar, Kırgız adabiyatının tarihi. C. 1. Bişkek: Kırgızpoligrafkombinat Yayınları.
- Alkayış, F. (2009). Dini içerikli atasözleri üzerine. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Kış, 2009, S. 8, 287-292.
- Altun, M. (2004). Türk atasözleri üzerine sentaktik bir inceleme. Akademik Araştırmalar Dergisi, Mayıs-Temmuz, 79-91.
- Çelik Şavk Ü. (2002). Kırgız atasözleri. Ankara: TDK Yayınları.
- Erculasun, B., Akkoyunlu Z. (2014). Kâşgarlı M, Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-metin-çevri-notlar-dizin). Ankara: TDK Yayınları.
- Erşahin, S. (1999). Kırgızların islamlaşması üzerine bazı mülahazalar. Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXIX, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İbragimov, M. (2005). Kırgız makal-lakap, uçkul sözdörü 19551. Karabalta: Salam Basımevi.
- Kerimcanova, B. (1948). Kırgız makaldarı menen lakaptarı. Frunze: Kırgız Mamlekettik Basması.
- Kerimcanova, B. (1955). Kırgız elinin makal cana lakatarı. Frunze: Kırgız Mamlekettik Basması.
- Mumcu, P. (2008). Türkmen atasözlerinde ad aktarmaları ve deyim aktarmaları (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Malatya.
- Musayev, S., Taştemirov, S. (1954). Kırgız adabiyatı. Frunze: Mektep Basması.
- Özdemir, B. (2019). Sovyetler Birliği'nde din karşıtı mücadele ve komsomol. Tarih İncelemeleri Dergisi XXXIV / 1, 2019, 179-196.
- Türkçe Sözlük (2009). Ankara: TDK Yayınları.
- Usubbekov, Ş. (1967). Makal lakaptardın tarbiyalık maanisi. Frunze: Mektep Basması.
- Usubbekov, Ş. (1982). Kırgız makal lakaptarı. Frunze: Kırgızstan Basması.
- Ünal, A. (2019). Atasözleri ve deyimlerde baht ve bahtla ilgili kelimeler üzerine. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 355-364.
- Zakirov S. (1982). Kırgız makal lakaptarı. Frunze: Kırgızstan Basması.
- Zakirov, S. (1972). Kırgız elinin makal, lakaptarı. Frunze: Mektep Basması.

EXTENDED ABSTRACT

The Kyrgyz use the “makal-nickname” duplication for the proverb. Kyrgyz makal-nicknames usually consist of one or two lines. Sometimes the number of lines can be up to three or four. Kyrgyz proverbs are aphorisms that describe the history, realities of life, memories of the past, people's critical attitudes towards each other and their environment, people's view of the world, nature, life, concerns, hopes, and desires. Proverbs are not the product of a single era. Proverbs have also changed according to historical, social, and economic conditions. In this study, the Kyrgyz proverbs that reflect the ideologies were tried to be determined and examined. The study consists of two parts: In the first part, proverbs about the rich-poor relationship, religion, education, and women in the scanned sources were determined. In the second part, it has been tried to show with examples of how ideologies are reflected in the proverbs identified. The ruling class, which tried to impose their ideology on the public in various ways, thought that literature and art also had a great political role, and they benefited from art and literature in this

respect. We can say that the emergence of proverbs occurs according to the economic and social living conditions and psychological characteristics the society. Although it is difficult to determine chronologically the period in which the proverbs originated, it is possible to understand which period they belong to by looking at their content. For example, being rich is shown as an important virtue in proverbs such as *“Cese dağı may cakşı, cebese dağı may cakşı, berse dağı bay cakşı, berbese dağı bay cakşı”* (It is good whether you eat the butter or not, and the rich are good whether they share or not); *“Oozu kıyşık bolso da, baydın uulu süylösün”* (Let the rich man’s son speak even if his mouth is crooked), *“Küngö külö karasan, ıstandık böz surayt”* (If you smile at the slave, he asks for cloth for the underpants). Therefore, it is not difficult to understand that the proverbs in question are the product of the feudal period. In the same period, it is seen that two different forms of a proverb emerged according to life conditions. The ruling wealthy class said *“Bay karagan açkadan ölböyt, gün karagan suukka tonboyt”* (If you trust the rich man, you will not be hungry, if you trust the sun, you will not be cold.); *“Kum cıylıp taş bolboyt, kul cıylıp baş bolboyt”* (Sand is not gathered to become stones, slaves are not gathered to become rulers.); whereas the poor said, *“Bay karagan açkadan ölot, kün karagan suukka tonot”* (If you trust the rich you will starve, if you trust the sun you will freeze in the cold); *“Kum cıylıp taş bolot, kul cıylıp baş bolot”* (Sand gathers and becomes stone, slave gathers and becomes ruler). Folklorist Zakirov states that the emergence of proverbs that support the oppressing class is not only due to the change of old proverbs, but also that these proverbs were created by the oppressors themselves and *“Kul menen cegen kuymak kusturbay koyboyt”* (Kuymak eaten with a slave causes vomiting); *“Cardı menen coldoş bolgonço, bay menen barımtalaş bol”* (Steal with the rich rather than befriend the poor) they tell that the proverbs are said to humiliate the poor and the rich to see themselves as superior. When we look at history, the emergence of proverbs actually happened with the change of old proverbs. When we look at the messages in the context of enlightening people or religious feelings in the proverbs, the first is to believe in God, to seek help from him, and the importance of rich gentlemen, while in the second form, on the contrary, it is explained that one cannot set out by believing in God, that the rich cannot be trusted, in short, God, religion, wealth re not welcomed at all and has been constantly criticized: religion and its representatives are mocked in proverbs such as *“Akırın başkan moldodon saktan, ala çapan kocodon saktan”* (Beware of the slow walking mullah, protect yourself from the hodja with the colorful caftan), *“Adalsıngan moldonun üyünön altı kamnadın başı çığıptır”* (The heads of six pigs came out of the house of the mullah who said halal). The ideology of the Soviet Union was that the religion of Islam prevented them from knowing the real world, that it subjugated people with understandings such as “destiny” and “predestination”, thus pushing them towards fatalism, and preventing them from thinking by saying that they should know the evils that befall them from God's destiny, not from the administration. It is well known that after the October Revolution of 1917, the traditional life of the Kyrgyz changed radically. The policy of atheism came to the fore, the old values were wanted to be destroyed completely, the communist ideology was adopted by the people. The communist ideology says: *“Religion is the most powerful form of spiritual destruction, it tempts and poisons people’s minds, it tries to take the understanding of the objective world back to the ancient times, when the human mind was not yet developed”*. Therefore, as stated above, the formation and emergence of proverbs has continued and has appeared in a new form that serves the ideology. In short, previous proverbs were seen as reactionary, so they either changed or were replaced by new proverbs. New proverbs were created in order to reveal the negative aspects of Islam and the clergy through the Soviet ideology which is claimed to be saying *“The religion of Islam tried to make people think about the afterlife and was used as a tool of the upper class.”*